

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23^{ΗΣ} ΙΟΥΛΙΟΥ 1975

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΠΑΝ. ΖΕΠΟΥ

ΕΠΙ ΤΗ, ΕΠΕΤΕΙΩ, ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ο ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΝ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΖΕΠΟΥ

Ἄρχεται ἡ ἕκτακτος συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας, ἡ ἀφιερωμένη εἰς τὸν ἑορτασμὸν τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Δημοκρατίας εἰς τὴν Χώραν.

Κατ' ἐντολὴν τῆς Συγκλήτου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὁ Πρόεδρος αὐτῆς ἔχει τὴν τιμὴν νὰ ἐκφωνήσῃ τὸν ἀρμόζοντα λόγον. Λόγον ἀπροσωπώληπτον καὶ ἀνεπηρέαστον, ἀναφερόμενον ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὰ γεγονότα, μέσῳ τῶν ὁποίων τὸ Ἔθνος ἐπορεύθη τὸν πρὸς τὴν Δημοκρατίαν δρόμον, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ εἰς σκέψεις περὶ τῆς οὐσίας τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς διασφαλίσεως αὐτῆς.

Ἐπιτελεῖ οὕτως ἡ Ἀκαδημία τὸ πρὸς τὸ Ἔθνος ὀφειλόμενον χρέος της, ὡς τοῦτο καθορίζεται καὶ εἰς τὸν Καταστατικὸν τῆς Ὄργανισμὸν, τὸν προβλέποντα πλὴν ἄλλων καὶ τὴν διαφώτισιν καὶ καθοδήγησιν τῆς Πολιτείας, ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος καθόλου.

I

Ὅταν πρὸ ἔτους κατέρρεε τὸ δικτατορικὸν καθεστῶς, εἰς τὴν Χώραν ἀπέμεινε τὸ χάος καὶ ἡ ἀγωνία. Τὸ χάος μὲν, διότι εἶχε διαλυθῆ ἡ ὑποτυπώδης Κυβέρνησις, ἡ ἀγωνία δέ, διότι εἰς τὴν Κύπρον, μὲ τὴν ἀπόπειραν δολοφονίας τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου, εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐκτυλίσσειται ἡ μεγάλη τραγωδία, τῆς ὁποίας αἱ ἐπιπτώσεις καὶ διὰ τὴν ἑλληρικὴν μεγαλόνησον καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα δλην ἦσαν

ἀπρόβλεπτοι, ἐν ὄψει τῆς βουλιμίας, τῆς ὠμότητος καὶ τῆς ἄνευ χαλινοῦ ἀδίκου συμπεριφορᾶς τοῦ ἐξ ἀνατολῶν μας γείτονος. Ἀνέκοπτον τὴν ἀναπνοὴν τοῦ κάθε Ἑλληνοῦ τὰ ἐπαλλήλως ἐπερχόμενα δεινά. Οὐδεὶς δ' ἠδύνατο νὰ προβλέψη, ἂν τὰ δεινὰ θὰ ἤμποροῦσαν νὰ χαλναγαγωγηθοῦν καὶ ἂν θὰ καθίστατο δυνατὸν νὰ τερματισθοῦν συντόμως καὶ τὸ χάος καὶ ἡ ἀγωνία.

Ἐν τούτοις, ἡ σύσκεψις τῶν μέχρι τότε ἀχρηστευθέντων πολιτικῶν ἀρχηγῶν μετὰ τῶν τότε ἡγετῶν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων ἔδωκεν ἀμέσως τοὺς καλοὺς καρπούς της. Μετεκαλεῖτο δ' εἰς Ἀθήνας ἐκ τῆς μακρᾶς του αὐτοεξορίας πολιτικὸς δοκιμασμένος, εἰς τὸν ὁποῖον, μὲ πατριωτικὴν ἔξαρσιν, ἐνεπιστεύοντο οἱ πάντες καὶ ὁμοφώνως τὸ πηδάλιον τῆς ἐξουσίας, μὲ βάσιμον τὴν ἐλπίδα ὅτι ἐφεξῆς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τροχοδρομηθῇ μὲ ἀσφάλειαν τὸ κλυδωνιζόμενον σκάφος τῆς Πολιτείας.

Ἦτο τοῦτο τὸ πρῶτον θαῦμα, τὸ ὁποῖον ἐσημειώθη κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην περίοδον. Ἡ πολιτικὴ ὠριμότης καὶ ὁ πατριωτισμὸς, κατεσίγασαν τὰς παλαιὰς διχογνωμίας, πρὸ τοῦ κοινοῦ δὲ κινδύνου ὅλοι οἱ Ἑλληνες ἀπεδέχθησαν μ' ἐνθουσιασμὸν τὴν δοθεῖσαν λύσιν.

Ἐσχηματίσθη τότε ἡ πρώτη ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ Κυβέρνησις, ἡ ἀποκληθεῖσα Κυβέρνησις τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, ἡ ὁποία ὡς πρῶτον της μέλημα ἔθεσεν ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὰ ἐρείπια καὶ ἀπὸ τὰ συντρίμμια νὰ θέσῃ τὰ θεμέλια τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς κατεστραμμένης δημοκρατίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ προσπαθῆσῃ ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν τουρκικὴν βουλιμίαν καὶ ἀντὶ τῆς ἐνόπλου συρράξεως ν' ἀνοίξῃ κάποιον διάλογον μὲ τὸν ἀδίστακτον κατακτητὴν.

Εἰς τὴν μακρόπρουν ἱστορικὴν θεώρησιν, ἡ Κυβέρνησις ἐκείνη, ἡ Κυβέρνησις τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος ἢ ἄλλως τῶν ἐβδομήκοντα ἡμερῶν, παρὰ τὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ, προσέφερε πολλά. Διότι ἐκ τοῦ μηδενὸς ἔθεσε τὰ θεμέλια τῆς νέας δημοκρατικῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ διότι ἔπραξε πᾶν τὸ καθ' ἑαυτήν, διὰ νὰ ἀνοίξῃ τὸν διάλογον μὲ τοὺς εἰσβολεῖς, ἔστω καὶ ἂν ἡ μαγία τῶν τελευταίων αὐτῶν τελικῶς ὠδήγησεν εἰς λύσεις ἀπαραδέκτους, ἀδίκους καὶ ἐγκληματικῶς ἀπανθρώπους.

Τὸ δράμα τῆς Κύπρου συνεχίζετο. Σφαγὴ καὶ ἐρήμωσις καὶ κατάληψις μείζονος τμήματος τῆς νήσου ὠδήγησαν εἰς ὁξὺ πρόβλημα προσφύγων, διὰ τὸ ὁποῖον συνεκινήθη μὲν ὀλόκληρος ἡ λεγομένη πολιτισμένη ἀνθρωπότης, αἱ Κυβερνήσεις ὅμως τῶν ἰσχυρῶν κατ' οὐσίαν ἀπέφυγον νὰ λάβουν θέσιν. Εἰς ἀπλοῦν ἐδοχολόγιον κατέληξαν αἱ διακηρύξεις καὶ ἀποφάσεις τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν. Εἰς τὴν Κύπρον ὅμως ἐξηκολούθησε καὶ ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ σκιάζῃ τὸν μεσογειακὸν ἥλιον τὸ πρόβλημα τῆς ἀδίκου ἐχθρικῆς κατοχῆς τῆς ἀνεξαρτήτου καὶ εἰρηρικῆς νήσου, ὡς καὶ τὸ ἀποτρόπαιον πρόβλημα τῶν διακοσίων περίπου χιλιάδων προσφύγων. Ὁ

Ἑλληνισμὸς ἐπλήγη εἰς τὴν φιλοτιμίαν του. Καὶ ἡ ἑλληνικὴ Κύπρος ἐξακολουθεῖ νὰ πορεύεται τὸν Γολγοθᾶν της.

Ἄν εἰς τὰς πρὸς τὴν Τουρκίαν σχέσεις τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσπαθειῶν ὑπῆρξαν πενιχρά, τοῦτο δ' ἔνεκα τῆς κακοπιστίας τῶν Τούρκων, ἐν τούτοις εἰς τὸ ἐσωτερικὸν κατεβάλλετο σύντομος ἢ προσπάθεια ν' ἀναστηθῇ ἡ δημοκρατία. Ἐτίθετο καὶ πάλιν ἐν ἰσχύϊ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1952, πλὴν τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν μορφήν τοῦ πολιτεύματος διατάξεων, ἐδημοσιεύοντο αἱ πρῶται ἀναγκαῖαι συντακτικαὶ πράξεις, ἐτίθεντο αἱ βάσεις διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων καὶ διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς κλονισμένης οἰκονομίας, ἀνευεοῦντο αἱ πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας διεθνεῖς σχέσεις, ἐδημοσιεύετο δὲ καὶ ὁ ἐκλογικὸς νόμος, ὑπὸ τὸν ὁποῖον θὰ διεξήγοντο αἱ γενικαὶ βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ διὰ τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας μὲ συντακτικὰς ἐξουσίας.

Τὴν 9ην Ὀκτωβρίου 1974 ὠρμιζετο ὑπὸ τὸν αὐτὸν πρόεδρον Κυβέρνησις ὑπηρεσιακῆ, τῆς ὁποίας κύριος στόχος ἦτο ἡ διενέργεια γνησίων καὶ ἀδιαβλήτων ἐκλογῶν. Διεξήχθησαν δ' αἱ ἐκλογαὶ αὐταὶ πράγματι κατ' ἄφογον τρόπον καί, χάρις εἰς τὸ συναίσθημα εὐθύνης καὶ τὴν πολιτικὴν ὠριμότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, διὰ πρώτην φορὰν ὕστερον ἀπὸ ἔτη μακρὰ ἀνεδεικνύετο Βουλὴ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξεπροσωποῦντο ὅλα τὰ κόμματα καὶ ἠνοίγετο ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Δημοκρατίας.

Τὴν 21 Νοεμβρίου 1974 ὠρμιζετο ἡ τρίτη ὑπὸ τὸν αὐτὸν πρόεδρον Κυβέρνησις, τὴν φορὰν ταύτην Κυβέρνησις πολιτικῆ, μὲ τὴν ἐπακολουθήσασαν δὲ διενέργειαν τοῦ Δημοψηφίσματος ἐλύετο καὶ τὸ πρόβλημα τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος, εἰς τρόπον ὥστε, ἐφεξῆς, Βουλὴ καὶ Κυβέρνησις, μὲ τὸν ὀρισθέντα προσωρινὸν πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας, ἠδυνήθησαν ἀπερίσπαστοι νὰ ἀφοσιωθοῦν εἰς τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς νέας πολιτείας.

Δὲν ἦτο ἔργον εὐχερὲς ἡ ἀνασυγκρότησις αὐτῆ τῆς νέας πολιτείας. Προβλήματα ἐξωτερικὰ καὶ προβλήματα ἐσωτερικὰ ἐνεφανίζοντο ὑπὸ ἀσυνήθη δξύτητα. Ἐπρεπε δὲ ν' ἀντιμετωπισθοῦν ὅλα μὲ ρυθμὸν ταχύν, διὰ ν' ἀποφευχθοῦν ὄχι ἀπλῶς δυσάρεστοι, ἀλλ' αὐτόχρημα καταστροφικαὶ συνέπειαι.

Ὡς πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις ἡ ἀνασύνδεσις τῆς ἑλληνικῆς Δημοκρατίας πρὸς τὸ Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης καὶ πρὸς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα, γενικώτερον δὲ καὶ ἡ ἐπανένταξις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν οἰκονομικὴν κοινότητα, εἰς τὴν ὁποίαν φύσει καὶ θέσει ἀνήκει, ὑπῆρξε τὸ κύριον μέλημα τῆς Κυβερνήσεως, ἐνεργούσης μὲ τὴν ὁμόφωνον γνώμην καὶ τῆς Βουλῆς. Παράλληλος δὲ κατεβλήθη ἡ προσπάθεια πρὸς ἀναθέρμανσιν τῶν φιλικῶν σχέσεων πρὸς τὰς γείτονας χώρας τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου, ὡς καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς θεμελίωσιν

κάποιου θετικού διαλόγου μετά της Τουρκίας. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ὡς πρὸς τὰς χώρας τῆς Βαλκανικῆς, τὰ ἐπιτεύγματα ὑπῆρξαν καὶ θαυματικά καὶ ἐντυπωσιακά. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως τοῦ μετὰ τῆς Τουρκίας διαλόγου τὰ ἐπιτεύγματα παρίστανται ἀκόμη καὶ σήμερον ὡς ἀμφίβολα. Τοῦτο δέ, ὄχι ἐξ ὑπαιτιότητος ἑλληνικῆς, ἀλλ' ἐνεκα τῆς συνεχιζομένης τουρκικῆς ἀδιαλλαξίας.

Ὡς πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς σχέσεις, κύριον μέλημα ἦτο ἡ συστηματικὴ ἀνασυγκρότησις τῶν ἐνόπλων δυνάμεων καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς οἰκονομικῆς σταθερότητος καὶ ἰσορροπίας. Εἰς ἀμφοτέρωτα δὲ ταῦτα, τὰ ἐπιτεύγματα ἦσαν ἐξ ἴσου ἐντυπωσιακά. Διὰ τὴν θεμελίωσιν ὅμως τῆς Δημοκρατίας, πλὴν τῶν μελημάτων αὐτῶν ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ἐπίσης σημαίνοντα καὶ ἐπείγοντα. Διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν δ' αὐτῶν, Βουλὴ καὶ Κυβέρησις εἰργάσθησαν μὲ εὐσυνειδησίαν καὶ μὲ ἀκέραιον τὸ συναίσθημα τῆς ἀναληφθείσης εὐθύνης.

Δὲν ἀνήκει εἰς τὸν ὀμιλοῦντα ν' ἀναλύσῃ λεπτομερῶς τὸ κατὰ τὴν λήξασαν σύνοδον τῆς Βουλῆς, ὑπ' αὐτῆς καὶ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, συντελεσθὲν ἔργον. Δὲν δύναται ὅμως ν' ἀποσιωπηθῇ ὅτι μέχρι σήμερον σημαντικώτατα συνετελέσθησαν διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς Πολιτείας, διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς διοικήσεως, διὰ τὴν κάθαρσιν τοῦ ἀμαρτωλοῦ παρελθόντος, διὰ τὴν παραπομπὴν τῶν ἐνόχων ἐνώπιον τῆς Δικαιοσύνης, διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δικτατορίας διωχθέντων, διὰ τὴν νομοθετικὴν ἀναρρύθμισιν γενικῶς κ. ἄ., πρὸ παντὸς δὲ καὶ ὑπεράνω ὅλων διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ νέου Συντάγματος.

Ὁ καταστατικὸς χάρτης οἰασθήποτε χώρας συνήθως δὲν συντάσσεται εὐχερῶς καὶ ταχέως. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος τοῦ 1975, ἡ σύνταξις καὶ ἡ περάτωσις αὐτοῦ συνετελέσθησαν μὲ ταχύτητα, οὐχὶ δ' εἰς βάρους τῆς ποιότητος τῆς ὅλης ἐργασίας. Μὲ τὴν ἐπακολουθήσασαν δ' ἐκλογὴν τοῦ πρώτου ὀριστικοῦ προέδρου τῆς Δημοκρατίας ἡ ὅλη Πολιτεία ὠλοκληρώθη κατὰ τὴν νομότυπον αὐτῆς μορφήν. Ὁ δρόμος πρὸς τὴν Δημοκρατίαν εἶχεν οὕτω διανοιχθῆ. Τοῦτο δ' ὑπῆρξεν ἔργον ὀλίγων μηνῶν, ἀποτελεῖ δὲ τὸ δεύτερον θαῦμα, τὸ ὅποῖον ἐσημειώθη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ διανοθέντος ἔτους.

II

Ἡ ἐκτεθεῖσα σκιαγραφία τῶν διαδραματισθέντων κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἀποδίδει ἀμυδρότατα ὅσα ὄντως συνέβησαν κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτὴν καμπὴν τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς ἱστορίας. Τὸ πραγματικὸν χρονικὸν τῆς περιόδου αὐτῆς γέμει ἀγωνιῶν καὶ παγίδων, ἀγωνιῶν αἵτινες ἔπρεπε νὰ κατασιγασθοῦν καὶ παγίδων αἱ ὁποῖαι ἔπρεπε νὰ ὑπερπηδηθοῦν, διὰ νὰ φθάσωμεν, ὅπως ἐφθάσαμεν, ὁμαλῶς εἰς τὸ εὐτυχὲς τέρμα. Τέρμα, τὸ ὅποῖον ὅμως εἶναι συγχρόνως καὶ ἀφετηρία διὰ τὴν

ὄχι ἀπλῶς νομότυπον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν οὐσιαστικὴν πλέον ἐμπέδωσιν τῆς Δημοκρατίας.

Ὁ δρόμος πρὸς τὴν Δημοκρατίαν ἔχει ἤδη διανοιχθῆ. Οὐσία ὅμως πρέπει νὰ πορευθῶμεν μὲ προσοχὴν εἰς τὸν διανοιχθέντα δρόμον, ἵν' ἀποφύγωμεν κινδύνους ἄλλους, ὅσους δύναται νὰ σωρεύσῃ εἴτε ἡ ἀστοχία τῶν κυβερνόντων εἴτε ἡ κακὴ ἐκτίμησις τῶν ἄλλων πορευτῶν, χάριν τῶν ὁποίων ἠνοίχθη ὁ πρὸς τὴν Δημοκρατίαν δρόμος.

Δὲν εἶναι πάντοτε εὐχερῆς καὶ ἀναίμακτος ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος εἰς τὸ πολίτευμα τῆς Δημοκρατίας. Ἀκριβῶς δὲ τὸ ἀντίθετον διδάσκει ἡ ἱστορία. Καὶ εἶναι τοῦτο λογικὸν καὶ αὐτονόητον, διότι μεταξὺ τοῦ συστήματος τῆς δικτατορίας καὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς Δημοκρατίας ὑπάρχει χάσμα ἰδεῶν ἀγεφύρωτον, ὥστε ἡ ἀμοιβαία ἐναλλαγὴ νὰ μὴ ἐπ δέχεται εἰρηρικὰς καὶ ὁμαλὰς ἐξελίξεις.

Δικτατορία εἶναι ἡ ἀρχαία «τυραννίς», τὸ καθεστῶς δηλαδὴ τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη συνίσταται εἰς τὴν μοναρχίαν ἐκείνου, ὅστις κατέλαβε τὴν ἐξουσίαν δι' ἀπάτης ἢ διὰ βίας καὶ ἤσκησε τὴν ἐξουσίαν αὐτὴν χωρὶς συναίσθημα εὐθύνης ἔναντι οὐδενός, πλὴν μόνου τοῦ ἑαυτοῦ του. Οὕτω, κατ' οὐσίαν ὁ δικτάτωρ εἶναι σφετεριστὴς τῆς ἐξουσίας, τὴν ὁποίαν κρατεῖ χωρὶς νὰ ὑπολογίζῃ τὴν ἀντίθετον θέλησιν ἢ γνώμην τῶν ἄλλων. Οἱ ἄλλοι αὐτοί, οἱ πολῖται, τίθενται κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν («ἐκτὸς πολιτείας»), εἶναι οἱ ἀρχόμενοι, τῶν ὁποίων ταπεινώνεται τὸ φρόνημα, ἀκόμη καὶ ἡ ἔμφυτος εἰς τὸν ἄνθρωπον πίστις πρὸς τὴν ἐλευθερίαν μὲ τὸν σκοπὸν νὰ διατηροῦνται ἀδύνατοι καὶ διὰ τὸν σφετεριστὴν ἀκίνδunami. Διὰ τὸν σφετεριστὴν ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου εἶναι φύσει καὶ θέσει ἀντίμαχος. Δι' αὐτόν, πολλὰ μείζονα σημασίαν ἔχει ὁ ταπεινὸς κόλαξ καὶ ὁ πρόθυμος ἀποδέκτης τῶν ἐπιθυμιῶν του.

Ἄλλη ἐντελῶς εἶναι ἡ δομὴ τῆς Δημοκρατίας. Ὑπὸ τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, ὅλοι οἱ πολῖται μετέχουν τῆς διαχειρίσεως τῶν κοινῶν, οἱ κυβερνῶντες δὲ μὲ τὴν ἐντολὴν τῶν πολιτῶν ὑπέχουν καὶ ἔναντι αὐτῶν εὐθύνας. Τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης εἶναι κοινὸν διὰ τοὺς κυβερνῶντας καὶ διὰ τοὺς κυβερνωμένους. Οἱ δὲ πολῖται ἀποβαίνουν παράγοντες ἐνεργοὶ κατὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος, εἰς τρόπον ὥστε τὸ μὲν ἦθος των νὰ παραμένῃ ἐλεύθερον καὶ ὑπερήφανον, ἢ δὲ γνώμη των ἀδέσμευτος καὶ ἀκμαία. Ἔχει, βεβαίως, καὶ τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα τοὺς φραγμούς του, φραγμοὺς ὅμως τοὺς ὁποίους θέτουν οἱ νόμοι, οἱ ἐλευθέρως ψηφιζόμενοι νόμοι ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἢ ἀπὸ τοὺς νομίμως συντεταγμένους ἐκπροσώπους τοῦ λαοῦ. Ὁ νόμος εἶναι ἢ κατ' ἐλεύθερον διάλογον ἔκφρασις τῆς θελήσεως τοῦ λαοῦ ἢ τῆς πλειονοψηφίας του. Εἶναι δὲ κατὰ τὸν τρό-

πον αὐτὸν ἢ κατ' ἐλευθέραν θέλησιν τοῦ λαοῦ ἐπερχομένη αὐτοδέσμευσις. Ὁ νόμος κατ' οὐσίαν εἶναι ὁ ρυθμιστὴς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ρυθμιστὴς δὲ καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ὅλης συμπεριφορᾶς τῶν κυβερνώντων καὶ τῶν κυβερνωμένων.

Χάσμα ἀγεφύρωτον χωρίζει λοιπὸν τὸ καθεστὼς τῆς δικτατορίας ἀπὸ τὸ πολίτευμα τῆς Δημοκρατίας. Εἰς τὸ πρῶτον, νόμος εἶναι ἡ ἀνέλεγκτος θέλησις τοῦ ἐνός, εἰς τὸ δεύτερον, νόμος εἶναι ἡ κατὰ τρόπον συντεταγμένον καὶ μετὰ διάλογον ἐκφραζομένη θέλησις τοῦ κυριάρχου λαοῦ. Εἰς τὴν δικτατορίαν, ὁ νόμος εἶναι ἄνευ λαϊκοῦ ἐρείσματος ἐπιταγὴ τοῦ αὐθέντου. Εἰς τὴν Δημοκρατίαν, ὁ νόμος προϋποθέτει τὴν λαϊκὴν κυριαρχίαν, ὑπὸ τὴν ἔποψιν δ' αὐτὴν ἡ ιδιότης του ὡς γενικοῦ ἐπιτακτικοῦ κανόνος τοῦ δικαίου ἀποκτᾶ καὶ ἠθικὸν καὶ νομικὸν ἐρεισμα, τὸ ὁποῖον καὶ γενικῶς καὶ εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν ἰσοσταθμίζει τὴν σχέσιν καὶ τὴν συνῦπαρξιν δικαίου καὶ ἐλευθερίας.

Ὑπὸ τὸ ἀγεφύρωτον αὐτὸ χάσμα, τὸ ὁποῖον ὑφίσταται μεταξὺ δικτατορίας καὶ Δημοκρατίας, ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν δευτέραν κατὰ κανόνα δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁμαλὴ. Τοῦτο δὲ μᾶς διδάσκει ἡ ἱστορία ὅχι μόνον εἰς περιπτώσεις σκληρῶν καὶ ἀπανθρώπων δικτατοριῶν, ἀλλ' ἀκόμη καὶ εἰς περιπτώσεις δικτατοριῶν ἡπίας ἴσως καὶ εὐεργετικῆς μορφῆς, ἢ κατάρρευσις τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ἐπίσης ἀνώμαλος καὶ αἱματηρά, ὡς λ. χ. ἡ κατάρρευσις τῆς δικτατορίας τοῦ Πεισιστράτου καὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν κατὰ τὸν 6ον π. Χ. αἰῶνα εἰς τὰς Ἀθήνας.

Ὅλοι οἱ ἱστορικοὶ συμφωνοῦν ὅτι, ὅταν ὁ Πεισιστρατος κατέλαβε διὰ τρίτην φοράν τὴν ἐξουσίαν, ἐφρόντισε νὰ τὴν διατηρήσῃ ὀριστικῶς. Διέτηρησεν οὕτω τὴν δομὴν τοῦ πολιτεύματος, ὅπως δ' ἱστορεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ἐκβέβηκε μὲ συνέσειν καὶ μετριοπάθειαν. Ἐπροίκισε τὰς Ἀθήνας μὲ νέα οἰκοδομήματα, παρέσχεν ἐργασίαν εἰς τοὺς ἀνέργους, προήγαγε τὰ οἰκονομικά, καθιέρωσε νέας ἢ ἐλάμπρυνε τὰς ὑφισταμένας θρησκευτικὰς τελετὰς καὶ γενικῶς, ὅταν ἀπέθανε, κατέλιπε μνήμην μᾶλλον ἀγαθὴν, δι' ὅσα εἶχεν ἐπιτελέσει. Ἐν τούτοις, παρὰ τὰ ἐπιτεύγματα αὐτά, ἡ ὅλη διάθεσις τῆς κοινῆς γνώμης ἦτο διάθεσις ἀντιτυραννική. Ἡ διάθεσις δ' αὐτὴ ἔγινε πολὺ περισσότερον ζωηρὰ ἐπὶ τῆς τυραννίας τῶν νιῶν του, οἱ ὁποῖοι τὸν διεδέχθησαν, ἐπὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν Ἴππαρχος ἐδολοφονήθη ὑπὸ τὰς γνωστὰς περιέργους συνθήκας ἀπὸ τὸν Ἀρμόδιον καὶ τὸν Ἀριστογείτονα, τοὺς μεταγενεστέρους ἀποκληθέντας («τυραννοκτόνους»), ὁ δ' Ἰππίας μετὰ τινὰ ἔτη, φεύγων τὴν ὄργην τῶν δημοκρατικῶν Ἀθηναίων καὶ τὸν κλοιὸν τῶν πολιορκησάντων τὴν Ἀκρόπολιν Σπαρτιατῶν, ἐγκατέλειπε τὴν ἐξουσίαν καὶ ἀπεχώρησεν εἰς τὴν ἔξορίαν. Οἰκτρὸν καὶ αἱματηρὸν ἦτο λοιπὸν τὸ τέλος τῆς τυραννίδος τοῦ Πεισιστράτου καὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν. Τὸ γεγονός δ' αὐτὸ δὲν στερεῖται

σημασίας, διότι ή τυραννίς αὐτή, ἐκτὸς μικρῶν ἐξαιρέσεων ἐπὶ τῆς τυραννίας τοῦ Ἴππιου, ἦτο τυραννίς μετριοπαθῆς μὲ ἐπιτεύγματα ἀγαθὰ καὶ διὰ τὴν νομοθεσίαν καὶ διὰ τὴν διοργάνωσιν τῆς πόλεως. Μετὰ τὸν Ἴππιαν ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων δὲν ἠδυνήθη νὰ εὔρη ἀμέσως τὸν δρόμον τῆς ἡρεμίας. Μόνον δ' ὅταν ἐπραγματώθησαν αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Κλεισθέους καὶ ἀνεξωογονήθη τὸ ἐλεύθερον πνεῦμα τῆς Δημοκρατίας, ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων ἀνεῦρε τὸν δρόμον τῆς πολιτικῆς τῆς προόδου, ἡ ὁποία καὶ ὠδήγησεν εἰς τοὺς θριάμβους τῶν περσικῶν πολέμων καὶ εἰς τὴν πολιτιστικὴν ἀκμὴν τῆς Δημοκρατίας τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος.

Μακρυνόν, ἀλλὰ ζωηρὸν εἶναι πάντοτε τὸ δίδαγμα ἀπὸ τὴν ἀκμὴν καὶ τὸν θάνατον τῆς τυραννίδος τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀκμὴν καὶ τὸν θάνατον σχεδὸν ὅλων τῶν τυραννίδων, σκληρῶν ἢ μετριοπαθῶν, τῶν ὁποίων ἡ κατάλυσις ἀνοίγει μὲν τὸν δρόμον πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, ἀλλὰ ἡ διάνοξις τοῦ δρόμου αὐτοῦ γίνεται κατὰ κανόνα μὲ ροὴν αἵματος καὶ μὲ πολυτετεῖς ἀνωμαλίας. Αὐτὸ δὲ διδάσκει καὶ ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ παγκόσμιος ἱστορία.

Πρέπει, λοιπόν, νὰ θεωρήσωμεν ἐδῦχεῖς τοὺς ἑαυτούς μας, ὅτι εἰς τὴν σύγχρονόν μας περίπτωσιν, καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ διανυθέντος ἔτους, ἡ μετάβασις ἀπὸ τὴν δικτατορίαν εἰς τὴν Δημοκρατίαν ἔγινεν ὀμαλῶς καὶ ἀναιμάκτως. Συνήθως, μεμψιμοιοῦντες, λησμονοῦμεν τὴν σημαντικωτάτην αὐτὴν ἀλήθειαν καὶ θεωροῦμεν ὡς φυσικὰ καὶ αὐτονόητα ὅσα συνέβησαν, τὰ ὁποία ὁμως οὔτε φυσικὰ οὔτε αὐτονόητα ὑπῆρξαν. Καὶ δὲν εἶναι μὲν ἴσως ἡ στιγμή ν' ἀπονεύμεν ἐῴσημα ἢ νὰ ἐκφράσωμεν ἐδῆνομοσύνην πρὸς ὅσους συνετέλεσαν εἰς τὴν ὀμαλήν καὶ ἀναιμακτον αὐτὴν μετάβασιν. Δικαιούμεθα ὁμως, ἴσως καὶ ὑποχρεούμεθα, νὰ ἐκφράσωμεν τὴν χαράν μας καὶ δι' αὐτὸ τὸ σύγχρονον ἑλληνικὸν θαῦμα, χάρις εἰς τὸ ὁποῖον, χωρὶς ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας διηνοίχθη ὁ πρὸς τὴν Δημοκρατίαν δρόμος καὶ συνεκεντρώθη ἡ πᾶσα ἄλλη προσοχὴ καὶ μέριμνα εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐνδεχομένων ἐξωτερικῶν κινδύνων.

III

Ἦνοιξε, λοιπόν, κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος, ὁ δρόμος πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, ἦνοιξε δ' ὁ δρόμος αὐτὸς ὀμαλῶς καὶ ἀναιμάκτως, γεγονός ἱστορικῶς σπάνιον καὶ ἀπροσδόκητον.

Ἦνοιξεν ὁ πρὸς τὴν Δημοκρατίαν δρόμος εὐρὸς καὶ νομοτύπως ἰσχυρῶς κατωχρωμένος. Ἰστάμενοι δ' ὅλοι ἡμεῖς σήμερον εἰς τὴν ἀφετηρίαν τοῦ ὥραίου αὐτοῦ δρόμου, δικαιολογημένως θέτομεν εἰς τοὺς ἑαυτούς μας τὸ ἐρώτημα, τί ἄραγε πρέπει νὰ πράξωμεν καὶ πῶς πρέπει νὰ συμπεριφερθῶμεν, διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν καὶ οὐσιαστικῶς τὴν νόμῳ καθιερωθεῖσαν Δημοκρατίαν.

Τὸ ἐρώτημα εἶναι σκληρόν, διότι ὅλοι ἀντιλαμβανόμεθα τὴν σημασίαν τῆς οἰασθήποτε ἀπαντήσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἐδλόγως δύναται νὰ κριθῇ ἡ τύχη τῆς Δημοκρατίας εἰς τὸ μέλλον. Ὅλοι δὲ γνωρίζομεν καλῶς τοὺς ἐγγενεῖς τῆς Δημοκρατίας κινδύνους, τοὺς ὁποίους εὐχερῶς ἐπιβάλλει ἡ κατολισθησις εἰς ἀκρότητα, ἀκριβέστερον τὸν κίνδυνον ἐκ τῆς δεσποτείας τοῦ ἐνὸς ἰσχυροῦ τῆς στιγμῆς καὶ τὸν κίνδυνον ἐκ τῆς ἀχαλινώτου ὀχλοκρατίας.

Αἱ δημοκραταί ἀποθνήσκουν εἴτε ἐνεκα κάποιας προσωπικῆς δικτατορίας εἴτε ἐνεκα τῆς βοῆς καὶ τοῦ θορύβου τοῦ ἀνευθύνου ὄχλου. Πρέπει, λοιπόν, νὰ θωρακίσωμεν τὴν Δημοκρατίαν κατὰ τῶν κινδύνων αὐτῶν, ἀποδεχόμενοι ἐκ τῶν προτέρων πᾶσαν ἐνδεχομένην προσωπικὴν ἢ ἄλλην θυσίαν, ἵν' ἀποφύγωμεν καὶ τὴν ὑποτροπὴν καὶ τὴν χειροτέρευσιν εἰς τὴν υἰερίαν τοῦ λεπτοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῆς εὐπαθοῦς εἰς ποικίλα νοσήματα Δημοκρατίας. Δὲν ἀρκεῖ δὲ πρὸς τοῦτο ἡ καθιέρωσις συνταγματικῶν ἢ νομοθετικῶν κυρώσεων. Χρειαίεται καὶ πίστις ὄλων μας εἰς στοιχειώδεις τινὰς ἀρχάς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὸ πολίτευμά της πίστις, ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν νόμον, ἡ ἐξύψωσις τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς Παιδείας, ἡ ἡμέρωσις τῶν πολιτικῶν καὶ ἄλλων ἡθῶν, ἔχουν θεμελιώδη τὴν σημασίαν.

Ἐκ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, ἡ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὸ πολίτευμά της πίστις ἔχει σημασίαν αὐτονόητον. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, ἡ ἀγάπη δηλαδὴ πρὸς ὅ,τι συνέχει τὸ ὅμαιο καὶ ὁμόγλωσσον ἔθνος πρὸς τὰς κοινὰς αὐτοῦ ἀναμνήσεις, τοὺς κοινούς του θρύλους, τὰ κοινὰ του ἔθιμα καὶ τὰ ὁμότροπά του ἦθη, εἶναι τὸ θεμέλιον τοῦ πολιτισμοῦ μας, τὸν ὁποῖον, εἴτε τὸ θέλομεν εἴτε δὲν τὸ θέλομεν, παρελάβομεν ἀπὸ τοὺς πατέρας μας καὶ κατ' ἀνάγκην, ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως, θὰ μεταβιβάσωμεν εἰς τοὺς ἐπιγόνους. Ἡ πίστις δὲ τοῦ ἔθνους - λαοῦ πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ πολιτεύματος τῆς ἐννόμως ὀργανωμένης πολιτείας του, ἡ πίστις δηλαδὴ πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ δημοκρατικοῦ μας πολιτεύματος, εἶναι ἐπίσης ἐφόδιον αὐτονόητον διὰ πάντα πορευόμενον τὸν δρόμον τῆς Δημοκρατίας, τὸν δρόμον δηλαδὴ τοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον κατοχυρώνει τὴν λαϊκὴν κυριαρχίαν, διασφαλίζει τὴν ἐλευθερίαν καὶ καθιερώνει τὴν ἐπιβολὴν καὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ ποθητοῦ κράτους δικαίου. Καὶ τοῦτο, διότι τὸ κράτος δικαίου, μάλιστα δ' ὑπὸ τὴν σύγχρονόν του μορφήν τοῦ κράτους πολιτισμοῦ, χωνεύει εἰς σύνθεμα ἀδιαχώριστον τὴν ἔννοιαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, τὸ ἀμάλαγμα δὲ τῶν δύο αὐτῶν ἐνοιῶν ἀποτελεῖ τὸ στερεὸν κρηπίδωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δύναται νὰ ἰδρυσθῇ ἀσάλευτος ὁ ναὸς τῆς Δημοκρατίας.

Ὅμως, τὸ κράτος δικαίου αὐτὸ εἶναι ἀδιανόητον νὰ λειτουργήσῃ, ἀκόμη καὶ νὰ ὑπάρξῃ, χωρὶς τὸν ἀδίστακτον καὶ ἀπόλυτον ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν σεβασμὸν

πρὸς τὸν νόμον, τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν δίκαιον νόμον, ὅπως αὐτὸς δημιουργεῖται μὲ τὸν διάλογον καὶ τὴν ψῆφον τῶν πολλῶν, μέσω τῶν ὁποίων ἐκφράζεται ἡ «δικαιοσύνη γνώμη» καὶ τὸ κοινὸν τῆς ὅλης πολιτείας συμφέρον. Εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν, ὁ δίκαιος νόμος εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας τοῦ κράτους δικαίου, ἐκφράζει δὲ κατὰ τρόπον μοναδικὸν καὶ ἀποκλειστικὸν αὐτὸ τοῦτο τὸ νόημα τῆς Δημοκρατίας. Σεβασμός, λοιπόν, πρὸς τὸν νόμον σημαίνει σεβασμὸν πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ κράτους δικαίου καὶ πρὸς τὸ νόημα τῆς Δημοκρατίας. Καὶ ὁ πορευτὴς τοῦ δρόμου τῆς Δημοκρατίας, ἀκόμη καὶ ὅταν ἀσθμαίνων διατρέχῃ τὸν δρόμον αὐτόν, δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν πρὸς τὸν νόμον σεβασμὸν, ἂν ὄντως πιστεῦῃ εἰς τὴν Δημοκρατίαν.

Συμπέρασμα τῶν σκέψεων αὐτῶν εἶναι ὅτι τὸ κράτος δικαίου μὲ τὸν παρομοιωτῶντα σεβασμὸν πρὸς τὸν νόμον ἀποτελεῖ ὄντως τὸ κρηπίδωμα τοῦ στερεοῦ ναοῦ τῆς Δημοκρατίας. Τοῦ ὥραίου καὶ ἰδανικοῦ αὐτοῦ ναοῦ, τὸν ὁποῖον στηρίζουν περαιτέρω καὶ κοσμοῦν καὶ ἄλλα στοιχεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὡς στύλοι ἰσομεγέθεις εἰς σημασίαν ὑφοῦνται αἰώνιοι καὶ ἀκατάλυτοι οἱ στύλοι τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς Παιδείας.

Ἄν ἡ Δικαιοσύνη, ἡ ἀνεξάρτητος καὶ κατὰ τὴν κρίσιν της ἐλευθέρη Δικαιοσύνη, διασφαλίζει τὴν πιστὴν ἐφαρμογὴν τοῦ δικαίου νόμου, ἡ Παιδεία, ἡ ἀληθὴς Παιδεία, ὅπως αὐτὴ τελικῶς διεμορφώθη εἰς τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν, χωρὶς ποτε ἔκτοτε νὰ καταστῇ δυνατόν νὰ ὑπερβαθῇ, σμιλεύει τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν καὶ προετοιμάζει ἀκμαίους καὶ ὑπευθύνους πολίτας. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν, Δικαιοσύνη καὶ Παιδεία, κοσμοῦν, ἀλλὰ καὶ στερεώνουν καὶ διαιωνίζουν τὸ οἰκοδόμημα τῆς Δημοκρατίας. Καὶ ἡ ἐξύψωσις αὐτῶν εἶναι ἐπιβεβλημένη, ἀκριβῶς διὰ νὰ κοσμηθῇ, νὰ στερεωθῇ καὶ νὰ διαιωνισθῇ ἡ Δημοκρατία ὡς πολίτευμα ἀληθοῦς ἐλευθερίας καὶ ἰσονομίας, ἀλλὰ καὶ ἐνότητος εἰς τοὺς σκοπούς, μὲ προσπάθειαν ἀποφυγῆς πάσης ὑπερβολῆς ἢ ἐλλείψεως, καθιερώσεως δ' ἀντ' αὐτῶν τῆς ἰδέας τοῦ μέτρου.

Ἄρχαία ἡ ἰδέα τοῦ μέτρου, δημιούργημα μεγαλοφυῆς τοῦ ἐλληνικοῦ στοχασμοῦ, διατηρεῖ πάντοτε τὴν σημασίαν της εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσιν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου, κατ' ἐξοχὴν δὲ συμπορεύεται μὲ τὸ πολίτευμα τῆς Δημοκρατίας. Ὑπὸ τὴν Δημοκρατίαν, ἐλευθέρη εἶναι ἡ διατύπωσις τῆς γνώμης τοῦ καθενός, τῆς γνώμης οἰασδήποτε κοινωνικῆς ἢ πολιτικῆς ομάδος. Ἔργον ὅμως τῆς Δημοκρατίας δὲν εἶναι νὰ ρίπτῃ τὸ βάρος τῆς ἰσχύος της ὑπὲρ τῆς γνώμης τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ομάδος, ἀλλὰ τουναντίον, ἀπὸ τὸν καλόπιστον διάλογον νὰ συνάγῃ συμπεράσματα καὶ νὰ ἐπιβάλῃ λύσεις, αἱ ὁποῖαι νὰ ἀποφεύγουν τὴν ὑπερβολὴν καὶ ν' ἀκολουθοῦν τὴν σοφίαν τοῦ δρόμου τῆς μεσότητος καὶ τῆς μετριοπαθείας. Οἰαδήποτε ὑπερβολὴ εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι ξένη πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, τοῦτο δὲ

διότι ἡ ὑπερβολὴ εἶναι στοιχεῖον χαρακτηριστικὸν τῶν τυραννίδων, ἄλλως τῶν δικτατορικῶν καθεστώτων, τὰ ὁποῖα προϋποθέτουν ὑπερβολικὸν τὸν αὐτοθανασμὸν καὶ τὴν ὑπεροφίαν τοῦ καταπιεστοῦ, ἐπομένως καὶ τὴν ἀπουσίαν πάσης ἰδέας μέτρου.

Ὅταν ὁ Σόλων συνεπλήρωσε τὰς μεγάλας του πολιτικὰς καὶ νομοθετικὰς μεταρρυθμίσεις, μὲ τὰς ὁποίας κατεσίγασε τὰς δξύτατας ἀντιθέσεις τῶν Ἀθηναίων, ὑπέστη ἐν τούτοις, τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἀρχήν, τὴν ἔκφρασιν τῆς δυσαρσεκείας ὄλων, διότι καμμία παρτάξις δὲν ἐφαίνετο ἰκανοποιημένη. Ὁ Σόλων ὅμως, ὁ κατ' Ἀριστοτέλη πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας, ἀπήντησεν εἰς τὰς ἐπικρίσεις αὐτὰς μὲ ἡρεμίαν καὶ αὐτοσυγκράτησιν ὅτι τοὺς νόμους του εἶχε γράψει μὲ πνεῦμα δικαιοσύνης, τόσον διὰ τοὺς ἰσχυροὺς, ὅσον καὶ διὰ τοὺς ἀδυνάτους, ὡς καὶ ὅτι ἦτο ὑπερήφανος διὰ τὸ ἔργον του, τὸ ὁποῖον ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰς ἀξιώσεις ὄχι πολιτικῶς ἀντιμαχομένων μερίδων, ἀλλὰ τοῦ λαοῦ ὀλοκλήρου. Ὁ Σόλων μὲ τὴν μετριοπάθειάν του εἶχεν ἀνοίξει τὸν ἀσφαλῆ δρόμον τῆς Δημοκρατίας. Καὶ ἡ ἑλληνικὴ θεωρία τοῦ μέτρου εἶδεν ἔκτοτε συχνότατα τὴν ἔκφρασιν τῆς εἰς τὸν ἑλληνικὸν στοχασμὸν, μέσω δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων θεωρητικῶν, ἀπέβη ἀπόκτημα πανανθρώπινον, τὸ ὁποῖον διατηρεῖ αἰώνιον τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἀκτινοβολίαν του.

Ἡ Δημοκρατία ὡς σύνθεσις διαλόγου ἀντιμαχομένων ἀπόψεων ἀξιῶναι μεσότητα καὶ μετριοπάθειαν. Ἀξιῶναι ἐπίσης, ὡς ἐσημειώθη, πίστιν εἰς τὴν πατρίδα καὶ πρὸς τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, τοῦτο δὲ πρὸς καθιέρωσιν ἀληθοῦς κράτους δικαίου καὶ ἀπολύτου σεβασμοῦ πρὸς τὸν νόμον, μὲ παράλληλον ἐξύψωσιν τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς Παιδείας, πάντα δὲ ταῦτα πρὸς διασφάλισιν τῆς διατηρήσεώς της. Ὡραία καὶ εὐγενὴς εἶναι ἡ δομὴ τῆς Δημοκρατίας. Ὁ δρόμος ὅμως πρὸς τὴν οὐχὶ ἀπλῶς νομότυπον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν οὐσιαστικὴν τῆς καθιέρωσιν ἀπαιτεῖ μὲν βαθεῖαν κατανόησιν καὶ πίστιν τοῦ πολίτου πρὸς τὸ πολίτευμα, ἀλλὰ καὶ ἐκ μέρους ὄλων, σύνεσιν καὶ ἐπαγρύπνησιν συνεχῆ. Μὲ τὴν σύνεσιν δὲ καὶ τὴν ἐπαγρύπνησιν ταύτην καλούμεθα καὶ σήμερον ὅλοι μας νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὸν διανοιχθέντα δρόμον, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ὑπὸ πάντων ποθούμενον εὐτυχὲς τέρμα, εἰς τὴν ἐμπέδωσιν τῆς ἀληθοῦς, τῆς ἀγνῆς Δημοκρατίας. Τοῦτο δ' ἄς εἶναι ἡ εὐχή μας καὶ κατὰ τὴν σημερινὴν ἐπέτειον, καθ' ἣν, διὰ νὰ ἐπαναλάβω ἄλλην μίαν φορὰν τὴν ἔκφρασιν σοφοῦ ξένου λογίου, ἴσως δὲν γνωρίζομεν ποῦ πηγαίνομεν, γνωρίζομεν ὅμως ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τὸν δρόμον μας — εἰς τὴν περιπτώσιν μας —, εἰς τὸν δρόμον μας πρὸς τὴν Δημοκρατίαν.